

van een omvangrijke 'entremonde', wordt aangewezen als een belangrijke factor voor het ontbreken van een culturele polarisatie tussen elite en massa.

M. A. Schenkeveld-van der Dussen

H. Krop, P. Sondereren, ed., *Tussen classicisme en romantiek. Esthetica in Nederland van 1770 tot 1870* (Rotterdamse filosofische studies XVI; Rotterdam: Faculteit der wijsbegeerte, Universiteit Rotterdam, 1993, xvi + 176 blz., f25,-, ISBN 90 70116 73 1).

Sinds H. F. A. M. van der Grintens proefschrift *Nederlandsche aesthetica in de negentiende eeuw* (1947) heeft de aandacht van het wetenschappelijk onderzoek een stap teruggezet in de tijd, in overeenstemming met de algemene trend om het revolutietijdvak in cultureel opzicht minder als een breuk dan als een *trait-d'union* te beschouwen. Het negentiende-eeuwse denklevens blijkt nauwer aan te sluiten op de theorievorming uit de tweede helft van de achttiende eeuw, waarin de noties 'wetenschap' en 'kunst' (schone kunsten) voor lange tijd een nieuwe definitie kregen. En de negentiende-eeuwse institutionalisering van het kunstleven heeft duidelijk prerevolutionaire wortels: mecenaat, collectievorming, genootschappen, tekenacademies, tijdschriften, kunstkritiek, enz. Dat geldt ook en vooral voor Nederland. De achttiende-eeuwse filosofie heeft hier door de inspanningen van de Rotterdamse projectgroep 'Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland' de laatste jaren een nieuwe waardering gevonden — overigens in aansluiting bij het buitenland waar men er al lang van overtuigd was dat een man als Frans Hemsterhuis beter verdiende dan de vaderlandse vergetelheid.

Dat is de achtergrond van het symposium (Amsterdam 1991) waaruit deze door M.F. Fresco ingeleide bundel is voortgekomen. De esthetica vormt een uitstekende invalshoek voor een nieuwe benadering van de band tussen achttiende en negentiende eeuw. Ze maakt een samenspraak tussen filosofen, kunsthistorici en neerlandici mogelijk, en inhoudelijk raakt ze cruciale aspecten van het cultureel en maatschappelijk leven. Begrippen als schoonheid en smaak kwamen vanaf de achttiende-eeuwse reflectie voor lange tijd centraal te staan, terwijl de scheiding tussen wetenschappen en kunsten tot nieuwe theorievorming over de kunsten verplichtte; het oude imitatie-begrip werd geleidelijk vervangen door nieuwe noties, bijvoorbeeld van verbeelding; de aandacht verschoof van het object naar de ervaring van de beschouwer en die schoonheidservaring werd voor het eerst ook proefondervindelijk benaderd (Hemsterhuis). Opvallend is de explosie van reflecties over de schone kunsten rond de jaren 1770, na enkele geïsoleerde geschriften vroeger in de eeuw, zoals van Lambert ten Kate in 1720. Naast vertalingen door bijvoorbeeld W. E. de Perponcher, R. M. van Goens en Hiëronymus van Alphen wordt er voor het eerst ook door Nederlandse auteurs op grotere schaal over het schoonheidsbegrip geschreven. Hemsterhuis' *Lettre sur la sculpture* (waarover hier een bijdrage van P. C. Sondereren, 9-32) verscheen in 1769, Bernard Nieuhoofs *De sensu pulchri* (ingeleid als 'De eerste Nederlandse esthetica' en vooreen groot deel hier vertaald door H. A. Krop, 33-78) in 1773. E. de Jong onderzoekt de aansluiting tussen ideeën en realisaties van de neo-classicistische architect Jacob Otten Husly (elders in het boek wel foutief Husley gespeld). Een gelukkige keus, omdat diens tuin- en landschapsarchitectuur een nadere bepaling van de esthetische relatie tussen natuur en cultuur mogelijk maakt. Andere bijdragen betreffen Paulus van Hemerts *Redevoering over het verhevene* uit 1804 (door S. Contarini, 97-106), de betekenis van Bilderdijks wat curieus verzet tegen de groeiende waardering voor de verbeelding die hij in zijn tijd waarnam (door G. J. Johannes, 107-119), het dualisme tussen geest en stof als uitgangspunt van de esthetica bij filosofen als Opzoomer, Lublink Weddik of Brill (door T.

Streng, 121-140), Van Vlotens *Nederlandsche Aesthetika* uit 1863-1865 (door W. van Dooren, 141-150), en het Rijksmuseum te Amsterdam gezien als een realisatie van de katholieke esthetica van Cornelis Broere en J. A. Alberdingk Thijm (door B. C. M. van Hellenberg Hubar, 151-176). Behalve een ontwikkelingsbeeld van het denken over het schone, wordt zo in verschillende bijdragen een geslaagde koppeling tussen denken en doen gemaakt, die naarmeer doet verlangen.

Willem Frijhoff

H. Hasquin, ed., *België onder het Frans bewind 1792-1815* (Brussel: Gemeentekrediet, 1993, 503 blz., ISBN 90 5066 114 9).

Als derde deel in zijn reeks bijdragen tot een nieuw overzicht van de geschiedenis van België heeft het Gemeentekrediet in 1993 een bundel opstellen over de periode van de Franse overheersing gepubliceerd. Beginpunt was de eerste Franse inval in huidig België (november 1792), eindpunt het vertrek van de Fransen na Waterloo. Door een twintigtal auteurs worden achtereenvolgens het 'ontstaan' (dat wil zeggen het begin van België als een door Frankrijk samengevoegde en op 1 oktober 1795 geannexeerde reeks arrondissementen, later departementen), de periode van het Directoire, en die van het Consulaat en Keizerrijk behandeld. De eerste twee delen leggen de nadruk op de politieke gebeurtenissen en de bestuurlijke herordening, het derde is meer aspectmatig opgebouwd en behandelt achtereenvolgens de religie (met name het concordaat van 1802), de economie, ondernemerschap, ambtenarij, de sociale politiek, wetenschappen, kunst en cultuur, de vrijmetselarij, de publieke opinie, en de drukpers onder de censuur. Enkele slotbeschouwingen over de taalpolitiek en de historiografie van de periode besluiten het boek.

Het werk heeft de uitgesproken pretentie een totaalbeeld te schetsen, en daarbij de literatuur die door de herdenkingsgolf van 1789 is gegeneerd, te verwerken. Per bijdrage gebeurde dat, zoals te verwachten, zeer verschillend. Sommige steunen bijna geheel op recent onderzoek, andere hebben weinig nieuws te melden. Een slotbijdrage van Serge Deruette analyseert de plaats van de Franse revolutie in de recente Belgische geschiedschrijving. Belgische bijdragen die in het buitenland, dus ook in Frankrijk, zijn verschenen, lijken daarbij merkwaardig genoeg verwaarloosd, waaronder die van de auteur zelf. Dat valt te betreuren omdat de accenten bij zulke publikaties voor een buitenlands publiek vaak scherper en soms ook anders worden gelegd. Nu komt de auteur niet verder dan de wat lapidaire vaststelling dat de geschiedenis van cultuur en mentaliteit en iets minder de sociaal-economische geschiedenis op de voorgrond hebben gestaan, dat de oorlogshandelingen bijna geheel verwaarloosd zijn, en dat men in België vooral over België zelf heeft gesproken, volgens voorspelbare politieke en taalkundige scheidslijnen. Hoewel de onderhavige bundel irenisch is opgezet, komen die scheidslijnen ook hier soms duidelijk naar voren. Men zie bijvoorbeeld het grote verschil in appreciatie van de sociale ontwikkeling tussen de elkaar opvolgende bijdragen van Etienne Hélin en Luc Dhondt. Tegen de achtergrond van de dominante Waalse appreciatie van de periode steekt Hélin ronduit de loftrumpet op de revolutie. Hij minimaliseert de misbruiken en herplaatst de periode binnen een lange termijn-ontwikkeling, namelijk de overgang van standen- naar klassenmaatschappij, reeds onder Jozef II ingeluid door de opkomst van meritocratische en utilitaristische denkbeelden in bestuur en samenleving en door de revolutie met succes versneld. Met Luc Dhondts opstel over de Boerenkrijg (1798) treden we de Vlaamse antirevolutionaire traditie binnen. Hoewel Dhondt sereen analyseert en eveneens op de plaats van die specifieke episode in bredere sociale